

ДРАГОМИР С. ПОПОВИЋ

ИЗ ЛАТИФ-АГИНОГ ВРЕМЕНА

После надчовечанске борбе, коју су водили устаници пуних девет година, први српски устанак је под ударцима многоструко надмоћније турске силе угушен крајем септембра 1813. године. За турском војском, или са њом, ишла је гомила некадашњих спахија да у земљи васпоставе стари феудално-спахијски поредак, а у исто време носиоци административно-политичке власти: везири, муселими, кадије и др.

У Чачку, као седишту пожешке нахије, постављен је у октобру 1813. године за муселима (војводу) Латиф-ага, о коме ће бити речи у овом чланку. Уз њега, постављен је и кадија као представник судске власти. Видан знак тих промена било је и то што је Страцимирова црква претворена и трећи пут у џамију.

Латиф-ага је био вешт и лукав, али и суров човек, нарочито према одметницима и хајдучима, којих је било доста у овим крајевима. То су били људи који се нису мирили са новим стањем и нису могли да поднесу положај порабођене раје, коју су спахије економски бездушно експлоатисале, а турске власти угњетавале пљачкајући је и терајући на кулук.

Два споменика, сачувана у Чачку, сведоче о том времену и о свирепости Латиф-аге.

На једном од тих споменика, који се данас налази у депоу Народног музеја у Чачку, читамо на предњој страни натпис ове садржине: **1814.** Здѣ посеченъ естъ Јованъ Кличанинъ рођенъ у селу Церова и живот изгуби у Чачку ѿт сабље синова Латива чачанског муселима.

На задњој страни споменика стоји урезано: Овај белегъ воздвиже Милованъ в Јокановић и Милан Јовановић своимъ почившемъ родителу за вѣчно возпомянаніе маја **27 г. 1827.**

Као што видимо, синови Јована Кличанина презивали су се Јокановићи, по очевом имену, као што је био обичај у оно време. Споменик су подигли 23 године после погибије свога оца.

На левој страни споменика налазимо име каменоресца дато у натпису: Овај каменъ начини Јованъ Преворацъ.

На десној страни, пак, урезана је доста вешто крива турска сабља.

Споменик је од пешчара. Био је постављен у Моравској улици на десетак метара испред Ауто-мото клуба. Највероватније баш ту је и посечен Јован Кличанин, покрај пута који је водио од вароши ка мосту на Морави. Иначе, као што се види из наведеног натписа, Кличанин је био родом из села Церове (стари срез драгачевски). Због чега је погубљен, не знамо. Натпис о томе ништа не каже. Интересантно је да је у народу Латиф-ага важио као „силан“ човек, тј. насилник, што је истакнуто у наведеном натпису.

Други споменик се до пре петнаестак година налазио с леве стране главне стазе која води средином Чачанског гробља идући капели. Да ли је тај споменик био првобитно постављен овде, или је доцније однекуда пренет (што је, изгледа, вероватније), не знамо. Негде крајем педесетих или почетком шездесетих година он је однет, не зна се од кога и где. Како неки мисле, треба да се налази у Београду. Али, у београдским музејима нико ми није могао дати никаква обавештења о њему.

Овај споменик има са предње стране уклесан лик, и то само главу постављену на крст, који замењује стас. На задњој страни читамо натпис: Овај белегъ ѹдѣри Гашо (Гашо?)¹⁾ Марк (овић) отцу своје Марку Радовановићу из Ступчевића које за отечество и помоћъ срвску од Турчина Латив-аге погинуо овде **12 маја 1814.**

Интересантно је да су Јован Кличанин и Марко Радовановић из даље околине Ариља (Церова и Ступчевићи). По свој прилици, они су заједно ухваћени. Али, док за Кличанина споменик ништа не каже зашто је погубљен, Марко Радовановић, као што се види из наведеног

натписа, изгубио је живот „за отечство и помоћ србску“. Ипак, из тога је тешко закључити нешто конкретно. Може се само са извесном вероватноћом претпоставити да је Марко Радовановић учествовао у некој акцији против Турака, ако не активно, оно на тај начин што је пружао помоћ одметницима. Ако бисмо поверовали да је међу тим одметницима био баш Јован Кличанин, нашли бисмо се у области претпоставки, за које немамо никаквих конкретних чињеница.

Иначе, како каже Михаило Гавриловић, стање у Србији у априлу и мају 1814. године „је било већ несносно због зулума и ситних дажбина. Силно је порастао и број одметника“.² Томе је несумњиво допринела и пропаганда српске емиграције, која је била искрено убеђена да ће се, после Наполеоновог пораза и уласка цара Александра и пруског краља у Париз 19. марта 1814. године, цела антинаполеонска коалиција окренути против Турака, а у првом реду Русија и Аустрија.

*

Турци су водили у Србији двоструку политику. Према одметницима, непокорним и сумњивим људима били су немилосрдни. С друге стране упињали су се да придобију виђеније људе, како би преко њих утицали на смиривање у народу и како би се пред Русијом показали да поштују, бар привидно, одредбе VIII тачке Букурешког уговора о миру. По VIII тачки Букурешког уговора, који је закључен 28. маја 1812. године, Турци су се, на захтев Русије, обавезали да Србима даду „општу амнестију“ и да они „не могу бити узнемиравани за своје прошле поступке“, тј. због учешћа у устанку, затим да им се препусти управљање унутрашњим пословима, као и да Турци сва питања решавају заједнички са српским народом.³

Турци су, противно одредбама Букурешког уговора, насилно упали у Србију место да су се прво договорили са представницима народа о поседу градова и утврђења и уопште о утврђивању модалитета извршења Букурешког уговора. Али, тада је Русија још била заузета борбом против Наполеона и Турци су искористили тај момент да би скршили устанак и завладали Србијом. Међутим, после победе над Наполеоном код Лајпцига, у борби 4, 5. и 6. октобра 1813. године, углед Русије, као и њена моћ, огромно су порасли. Турци су се нашли у незгодном положају страхујући да ће Русија ускоро потегнути српско питање. Зато је велики везир Куршид-паша објавио свечано 19. октобра 1813. године у Београду амнестију, којом султан

опрашта „својој раји све погрешке“.⁴ Од виђенијих људи захтевано је само да изјаве своју покорност султану и лојалност према турској власти. Тако је један од најугледнијих Карађорђевић војвода, Милош Обреновић, постављен за обор-кнеза рудничке нахије. Драгачевски кнезови Аврам Лукић, поп Никола Крстић и Ђока Протић остављени су на истом положају и стављено им је у дужност да умирују народ и да га уверавају да ће код нове власти уживати заштиту од сваког зулума, неправде и угњетавања.

Турцима је у овим крајевима највећу главобољу задавао Хаџи-Продан Глигоријевић. За време првог српског устанка он је био постављен за војводу старовлашког и са својом војском осигуравао границе на Голији и Јавору.

Кад су Турци, у јесен 1813. године, прегазили Србију, Хаџи-Продан није стигао да се повуче преко Саве, нити да узме учешће у борбама. Његова војска је била одсечена, односно остала „у цепу“. У први мах он је решио да се са својих две хиљаде војника повуче у планину Мучањ и да поведе герлиску борбу против Турака.⁵ Али, пошто није могао исхранити толику војску, он распусти своје људе и са малим бројем пратилаца склони се у село Рашчиће код Ивањице, где је већ био изградио неколико грађевина и једну малу црквицу.⁶ Имао је намеру да се, у случају напада Турака, склони у пећину, која ту постоји, и да се отуда брани.

Међутим, Турци су преко драгачевских кнезова, Аврама Лукића и попа Николе Крстића, упућивали Хаџи-Продану позив на предају гарантујући му живот и сигурност. После дужих преговора, ови су успели да га наговоре на предају. Латиф-ага му одреди као боравишно место манастир Трнаву (удаљену око 10 км од Чачка) под планином Јелицом. Допустио му је, чак, да задржи и неколико момака. Латиф-ага је користио углед Хаџи-Продана да би утицао на народ ових крајева да прихвати ново стање, а на одметнике да се предају и врате својим домовима.

У јулу 1814. године завладала је у Србији куга. Само на дан 13. јула „од изласка сунца па до три часа после подне било је у Београду 78 случајева куге“.⁷ У августу појавила се куга и у Чачку. Латиф-ага је због тога побегао из Чачка и настанио се у манастиру Трнави.

Негде у другој половини септембра 1814. године крене Латиф-ага са својим људима да гони неке одметнике, па поведе са собом и Хаџи-Продана, Аврама Лукића и Ђоку Протића да би умиривали народ. Док су се они бавили на терену, у манастиру Трнави изроди се сукоб између игумана Пајсија и Михаила, брата Хаџи-Продановог, с

једне стране, и Латиф-агиних момака, с друге стране. Турци буду повезани, а оружје, новац и друге ствари, како Латиф-агине, тако и њихове, разграбљене.⁸

Кад је о томе обавештен Хаџи-Продан, који се налазио са Латиф-агом на конаку у селу Ласцу, он се искраде и дође у Трnavу, где затекне осморицу повезаних Турака и око двадесет Срба, који су их хтели побити. Хаџи-Продан ослободи Турке, али им разграбљено оружје, новац и друге ствари није могао врагити.

Игуман Пајсије и народ мислили су озбиљно на устанак, па су, одмах по избијању сукоба, известили о свему Милоша Обреновића и позвали га да се стави на чело устанка. Милош је одлучно одбио ту понуду налазећи да је време за устанак незгодно.

И Хаџи-Продан је, како изгледа, такође био противан једној таквој авантури, за коју није постојала никаква озбиљна припрема. Али, кад су Турци пред њим изразили уверење да се све то догодило са његовим знањем и уз његов пристанак, он се побоји за живот и побегне у шуму, ступи у везу са одметницима и, хтео не хтео, постане њихов вођа. Уз њега пристану и многи други Срби, који су били ради устанку. Али, на глас да кнез Милош не одобрава тај поступак, цела акција у самом почетку изгуби потребан елан.

Латиф-ага је, не знајући још ништа о овом догађају, сутрадан отишао у Жичу, где су му стигле вести о побуни. Он је схватио ствар врло озбиљно, па је наредио да се турске породице из Чачка, Карановца и Трстеника одмах испрате чак у Лесковац. О догађају је одмах обавестио околне паше и позвао их да са војском пожуре ка Чачку, а сам је остао у Карановцу чекајући да види шта ће бити даље.

Глас да је Хаџи-Продан дигао устанак, иако није одговарао правом стању ствари, брзо се пронео целом Србијом. У народу је настало врење. Стари Карађорђеви капетани и четовође одметну се у шуму и почну прикупљати људе и организовати чете. Немири су избили у Грузи и Левчу.⁹

Но, Турци су се почели с војском прикупљати у Чачку. Прво је дошао Ашин-бег, руднички муселим, који је водио са собом и кнеза Милоша. За њим стигне, са већим одредом коњаника, Ђехаја-паша из Београда. Хаџи-Продан, са својим људима, налазио се на Небошу (врх Јелице). Кад су их Турци напали, устаници, којих није било много, прсну на све стране. Хаџи-Продан успе да се пребаци у рудничку нахију, а затим пређе у Аустрију. Игумана Пајсија и Хаџи-Проданову породицу Турци стигну у селу Горачићу и заробе их. Ђехаја-паша домами још и многе истакнуте људе, повеже их у син-

цире и затвори. То исто учини у Крагујевцу и Јагодини, па са око 100 људи и 11 породица стигне у Београд. Тим људима он је измамио силан новац обећавајући да ће их пустити на слободу, а у ствари спремао им је коље и вешала.

Тако је била угушена Хаџи-Проданова буна. Епилог те буне одиграо се у Београду. Језивом смрћу на „страшном кољу“ изгубили су живот игуман Пајсије, ђакон Авакум, кога су Турци прво убили, па затим набили на колац, и многи други.

Ову буну платило је својом главом преко 300 Срба, „и то све бољи од бољег“.¹⁰

У пожешкој нахији завладао је мир, испуњен страхом и крајњом несигурношћу. Латиф-ага је искористио ту ситуацију да многе људе, без обзира на њихову везу са буном, похвата, уцени и узме огроман откуп да би надокнадио свој разграбљени новац у манастиру Трнави. Киван на све оне који су узели ма каквог учешћа у буни или ако су имали ма какве везе са бунтовницима, он се сурово светио не само њима, већ и њиховим сродницима. Најмлађег брата Пајсијевог, Стевана Ристовића, дечака од 13 година, хтео је погубити. Једва га је спасао и сакрио Хасан-ага Тоска, Пајсијев пријатељ, због чега је између ове двојице и њихових момака дошло чак и до оружаног сукоба.¹¹

Но, ускоро је дошао крај овом терору. Други српски устанак, који је букнуо у априлу 1815. године, одувао је многе турске насилнике, па и Латиф-агу.

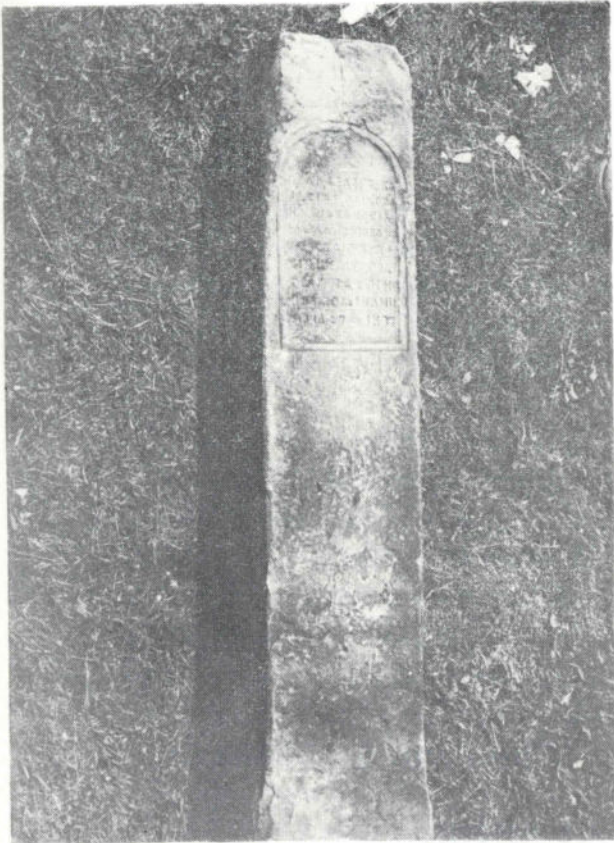
Није нам познато шта је било с њим. Изгубио му се сваки траг.

НАПОМЕНЕ

1. Колико се сећам, слова овога имена су мало оштећена, па се појавило двоструко читање. Ја сам читао: ГЛИШО, а Бранко В. Радичевић: ГАШО („Плава линија живота“, Београд, 1961, стр. 17, и „Сеоски надгробни споменици и крајпутаци у Србији“, Београд, 1965, изд. „Југославија“, стр. VIII).
2. Мих. Гавриловић, „Милош Обреновић“, I, Београд, 1908, стр. 72.
3. Вук Ст. Караџић, „Милош Обреновић“, Вукова књига, II, СКЗ, Београд, 1934, стр. 37, (у фусноти) и Мих. Гавриловић, „Милош Обреновић“, I, Београд, 1908, стр. 8.
4. Мих. Гавриловић, „Милош Обреновић“, I, Београд, 1908, стр. 50.
5. Мих. Гавриловић, „Милош Обреновић“, I, Београд, 1908, стр. 46.
6. Сима Милутиновић, „Историја Србије 1813—1815“, Београд, 1888, стр. 54. (Милутиновић зове село где се склонио Хаци-Продан Рокчићи. Мештани га зову Рашчићи).
7. Мих. Гавриловић, „Милош Обреновић“, Београд, 1908, стр. 73.
8. Сима Милутиновић, „Историја Србије 1813—1815“, Београд, 1888, стр. 71—73; Вук Караџић, „Милош Обреновић“, Вукова књига II, СКЗ, Београд, 1934, стр. 53.
9. Мих. Гавриловић, „Милош Обреновић“, I, Београд, 1908, стр. 91.
10. Вук Ст. Караџић, „Милош Обреновић“, Вукова књига, II, СКЗ, Београд, 1934, стр. 57.
11. Сима Милутиновић, „Историја Србије 1813—1815“, Београд, 1888, стр. 100.

Сл. 1.

Сл. 2.

Сл. 3.

Сл. 1, 2, 3. Споменик Јовану Кличанину

Сл. 4. Споменик Марку Радовано-
вићу